Isbjörnar och hermeneutik

- Andrée-expeditionens öde och några iakttagelser om källmaterial och förklaringsförsök

Rune Edberg

Icebears and hermeneutics - the fate of the Andrée-expedition and some observations on source material and explanation attempts. In 1897, the Swedish engineer S. A. Andrée and two companions tried to reach the North Pole by baloon. The Expedition disappeared without trace but the men's bodies and well-preserved last camp was however discovered in 1930. Their cause of death was unclear and has since been much disputed, various medical reasons being the most frequent suggestions. However, a few years ago, new research showed evidence that a polar bear had killed one, probably two of the men, the last man standing being left alone to face the long polar winter, an impossible task. Even though professional archaeologists have over the years played only marginal roles in the Andrée research, its history is nevertheless of great interest for scholars working within the field of Archaeology of the Recent Past. It should be pointed out that the scientific and medical research approaches attempted were quite unsuccessful. Instead a combination of hermeneutics and close attention to and examination of the remains of the Expedition's material culture proved to be successful in finally and convincingly solving the 80 years' old mystery.

Vätgasballongen Örnen lyfte 11 juli 1897 från Virgohamna på Danskön på nordvästra Svalbard. Ombord fanns August Andrée, Nils Strindberg och Knut Frænkel. Målet för färden var nordpolen. Att de tre männen omkommit stod snart klart även om deras sista läger påträffades på den ensliga Vitön först långt senare, i augusti 1930. Sedan dess, över 80 år, har ett mycket stort skriftligt och materiellt källmaterial funnits fullt tillgängligt, men ändå kom det att dröja till häromåret innan orsakerna till männens död fick en tillfredsställande förklaring. En forskare lyckades då påvisa att en isbjörnsattack med största sannolikhet låg bakom expeditionens sorgliga slut.

I Andréeforskningens historia har naturvetenskapliga och medicinska förklaringsförsök följts av försök till förståelse i den humanistiskt-hermeneutiska traditionen. Slutligen var

META 2017-inlaga.indd 49 6/5/2017 8:32:10 AM

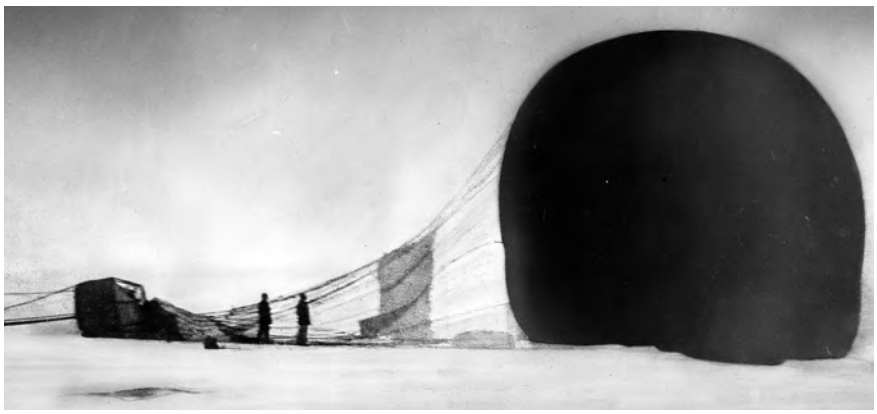
Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

det i den materiella kulturen som det avgörande belägget kunde återfinnas. Även om forskningen om Andrée endast marginellt bedrivits av arkeologer, finns det mycket av samtidshistoriskt och -arkeologiskt intresse i forskningshistoriken.

Två problemområden

Diskussionen om Andrée-expeditionen har genom åren rört två olika problemområden. Det första, som tog sin början redan när Andrée på 1890-talet presenterade sina planer om en ballongfärd till nordpolen, handlade om möjligheten att över huvud taget lyckas med ett sådant företag. Det fanns många tvivlare. Invändningarna gällde dels svårigheterna att få ballongen helt gastät för en sådan lång resa, dels förhållandet att en ballong inte kan styras utan flyger dit vinden blåser. Men Andrée insisterade på att han löst båda problemen. Tidsandan var positiv för djärva män som ville utforska okända delar av världen och några av storfinansens toppar – och den svensk-norske unionskungen Oscar II – lättade på plånboken.

Att styrningen av Örnen inte fungerat riktigt som Andrée räknat ut förstod omvärlden redan från början. Ballongen tappade nämligen inom synhåll från startplatsen en del av de linor, som skulle släpa i isen, stabilisera färdriktningen och sänka farten för att därmed skapa vind i ballongens segel. Den friska sydliga bris som blåste vid starten, och som skulle ha kunnat föra ballongen över nordpolen, mojnade också efter något dygn. Men det uppstod ett ännu värre problem som tvingade fram en nödlandning. För medan Andrée hade räknat med att det över Arktis skulle härska ständigt solsken tyngde istället fukt och dimma ner ballongen. Efter två och ett halvt dygn och ca 480 km färd var man tvungen att landa och försöka rädda sig tillbaka på isen (fig. 1).

Figur 1. Ballongen Örnen har landat på isen efter två och ett halvt dygns färd och man låter vätgasen pysa ut. Det är den dittills längsta flygfärd som någonsin gjorts. Nu gäller det att till fots nå civilisationen. Foto från Tekniska museet (CC-PDM)

META 2017-inlaga.indd 50 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

Figur 2. De tre männens slädvandring över den upptornade och sönderbrutna packisen blev krävande. Målet kom heller inte närmare eftersom isen drev åt motsatt håll. Foto från Tekniska museet (CC-PDM)

Var då färden utsiktslös? Sedan expeditionen försvunnit fick de som varit skeptiska vatten på sin kvarn. Ballongernas epok var också snart förbi, de följdes som färdmedel av styrbara luftskepp och flygplan. Men drygt 100 år efter Andrée lyckades britten David Hempleman-Adams verkligen med bedriften att nå nordpolen med ballong. Hans farkost var fylld med helium och han höll sig också högt ovan molnen och slapp därmed de fuktproblem som Örnen råkade ut för. Hempleman-Adams styrde genom att reglera sin position i höjdled efter var de gynnsammaste vindarna fanns. Han fick löpande instruktioner per radio och satellittelefon från väderexpertis. ”Marginalen mellan framgång och misslyckande är hårfin. Andrée skull mycket väl ha kunnat lyckas om han bara haft en bråkdel av den meteorologiska information som jag hade tillgång till” kommenterade Hempleman-Adams frikostigt (2002: 242).

Inga avskedsbrev

Att Andrées expedition inte förmådde nå nordpolen var givetvis ett stort misslyckande. Men Örnens flykt var ändå den längsta flygfärd som någon människa dittills gjort, både i tid och distans, har polarforskaren Urban Wråkberg betonat. Han har också påpekat att de tre männen faktiskt haft rätt goda möjligheter att rädda sig tillbaka till civilisationen om de inte råkat ut för ”slumpmässiga och mindre förutsebara svårigheter” (Wråkberg 1998, 1999). (Fig. 2.)

Vilka var då dessa svårigheter? Varför hade Andrée, Strindberg och Frænkel dukat under? Det var det andra problemområdet som kom i förgrunden sedan deras sista lägerplats av en tillfällighet påträffats

META 2017-inlaga.indd 51 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

1930, efter 33 års ovisshet. Bevaringsförhållandena i Arktis är goda och männens kvarlevor och expeditionens utrustning återfanns i ganska gott skick. Anteckningar kunde tydas och foton framkallas.

Intresset för den spektakulära upptäckten var enormt och endast några månader efter det att fynden gjorts gavs boken ”Med Örnen mot polen” ut – mer eller mindre samtidigt på tolv språk. De tre ballongseglarna var angivna som författare i och med att delar av dagböckerna offentliggjordes. Men det var andra, främst akademiska forskare, som skrivit den löpande texten.

Att de tre dött så kort efter att de inlett sin övervintring var förbryllande. Vad hade hänt? Inget i de återfunna anteckningarna tydde på att expeditionen hamnat i någon akut kris och inte heller fanns det några avskedsbrev. De kan inte gärna ha svultit ihjäl för de hade gott om mat och utrustning med sig – mycket var inte ens uppackat. De hade varsitt gevär och det fanns gott om ammunition kvar. Under isfärden hade de enligt dagböckerna skjutit isbjörn, säl och fågel (fig. 3). De hade fotogen och hade börjat samla ihop drivved.

Någon definitiv lösning på dödsfallen gavs inte i ”Med Örnen mot polen”. Men det framhölls ändå starkt att bristen på varma kläder varit expeditionens svagaste punkt. Att männen frusit ihjäl var den troligaste förklaringen, hette det. (Andrée m.fl. 1930, s. 238ff.) Förklaringen var klar och lättbegriplig men framstod ändå som föga övertygande. Någon sträng vinterkyla hade ännu inte satt in vid tidpunkten, början av oktober. Många tidigare polarfarare hade överlevt nödtvungna övervintringar vid betydligt lägre temperaturer och mycket sämre utrustade.

Figur 3. Knut Frænkel och Nils Strindberg poserar vid en skjuten isbjörn. Andrée kallade isbjörnar för ”vandrande köttbodar” och underskattade antagligen riskerna med att ständigt ha djuren i närheten. Foto från Tekniska museet (CC-PDM)

META 2017-inlaga.indd 52 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

Trikiner och bly

Andra förslag på dödsorsak kom därefter att lanseras. De var främst av medicinsk karaktär. Däribland skörbjugg, överdos av morfin, kolos-, eller någon annan form av förgiftning. Störst genomslag fick förklaringen att det handlat om trikinos. En dansk läkare, Ernst Tryde, hade hittat trikininfekterat kött i några bevarade rester från lägret. Männen hade under isvandringens nära tre månader ofta ätit rå eller dåligt anrättad isbjörn. (Tryde 1952, s. 123–148). Denna förklaring spreds åter genom P. O. Sundmans 1960-talsböcker (mer om dessa nedan). Och ännu till 100-årsminnet av expeditionen, 1997, angav Andrée-museets dåvarande chef trikinos som den troligaste förklaringen till att de tre dött (Lundström 1997, s. 115)

Trikiner är vanliga parasiter hos djuren i Arktis, något som numera är välkänt. Men förr åts isbjörnskött regelbundet av polarfarare, till och med i åratal i följd, utan att de insjuknade. På 1740-talet tvingades t.ex. fyra ryska fångstmän leva i sex år på Edgeön i Svalbard. De åt isbjörn och annat vilt hela tiden. En av dem dog av skörbjugg eftersom han inte ville äta skörbjuggsört, som växte på platsen, eller dricka renblod som också innehåller C-vitamin. Men hans tre olyckskamrater var friska när de sent omsider räddades (Kjellström 2009, s. 90–93). Enligt modern medicinsk forskning är dödligheten i trikinos hos människor mycket låg, 0,2 procent är en siffra som nämns i en citerad studie (Personne 2000 m.ref.). Även om de tre på Vitön i och för sig kan ha blivit infekterade är det otänkbart att de alla skulle ha dött av denna sjukdom mer eller mindre samtidigt. Trydes hypotes var ohållbar.

Efter begravningen i Sverige 1930 kremerades kropparna utan att man behöll några vävnadsprover. Men vid textilkonservering på 1970-talet hittades tre naglar i en av Andrées vantar, något som gav hopp om att finna en analytisk lösning på dödsgåtan. Det fanns spår av bly i naglarna, men Andrée hade burit patroner i fickan och det fanns också andra källkritiska problem. Det gick inte att säga något om blyförgiftning som eventuell dödsorsak.

Apatiska?

Tanken från 1930 att Andréemännen frusit ihjäl lades åter fram i samband med 100-årsminnet. De tre hade troligen dött av hypotermi på grund av att de fått för lite vätska i sig vilket lett till blodförtunning. De hade därför inte orkat ordna för sig ordentligt inför en övervintring, utan blivit apatiska och dött. Det var främst etnologen Rolf Kjellström som argumenterade längs dessa linjer (Kjellström 1998, 1999, 2009, s. 132–139; också Granberg & Kjellström 2001). Ett uppenbart problem med resonemanget är att tiden på Vitön måste ha varit betydligt mindre slitsam än vandringen på packisen. Andrées sista anteckning, efter en dag då det varit snö-

META 2017-inlaga.indd 53 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

storm och man hållit sig stilla inne i tältet, handlade om att man ”skulle ut och röra på sig litet” tycks också tala ett annat språk.

Att Andréemännen inte bara dött snabbt efter ankomsten till ön utan att detta tydligen också skett mer eller mindre samtidigt var, alla förklaringsförsök till trots, fortfarande ett mysterium. Det föranledde ytterligare ett medicinskt förslag. En läkare och giftspecialist, Mark Personne, argumenterade för att det kunde ha varit frågan om botulinförgiftning. Botulinbakterier finns i Arktis, kan under vissa omständigheter växa till i livsmedel och är dödligt giftiga även i mikroskopiska mängder. De tre männen hade rimligen ätit samma mat och kan därför ha slagits ut snabbt, mer eller mindre samtidigt. (Personne 2000, 2001.)

Arkeologiskt projekt

Skulle arkeologin kunna ge ett svar? Att Andrée-expeditionens lägerplats skulle vara ett möjligt undersökningsobjekt verkade klart. Men ett besvärligare och dyrare forskningsprojekt kunde man ju knappast tänka sig. Noel Broadbent, då professor i Umeå, fick emellertid chansen. Han ledde 1998 och 2000 en undersökning av Vitölägret, på det ställe som numera heter Andréenäset. Det uttalade syftena var dels att undersöka platsens arkeologiska potential, dels att försöka få svar på gåtan om varför och hur de tre männen dött.

Vid första tillfället, i augusti 1998, kunde Broadbent och medarbetare genomföra en dags, sex timmars, fältarbete på platsen, som

Figur 4. Expeditionens lägerplats på Vitön, sedd mot söder. Foto från augusti 1998 då platsen var snö- och isfri. Det fanns fullt med fragment av bambu, tyg och metall på marken. Foto Noel Broadbent

META 2017-inlaga.indd 54 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

då var barmark (fig. 4). En partiell kartering hanns med liksom en besiktning av spåren i och kring lägret och platsen för Nils Strindbergs grav. En metalldetektorsökning gav lovande utslag. Vid andra tillfället, i augusti 2000, hade Umeågruppen otur. Tjock is och snö täckte området och gjorde att den planerade utgrävningen av platsen där tältet stått inte kunde bli av. Där hade man hoppats att bland annat kunnat finna spår efter eventuella gifter eller andra konkreta ledtrådar till dödsorsaken. En kartering med totalstation av området kunde emellertid genomföras, värdefull för fortsatt forskning. Ett stort antal jordprover borrades också fram för markkemisk analys. Hemma i Umeå visade dessa dock inte på inga några anmärkningsvärda fosfat- eller andra värden. Att ballongfararna endast varit vid liv en kort tid på Vitön verkade därför klart, men det var ju samtidigt något som vi ju redan kände till, tack vare de bevarade dagböckerna. Något underlag till några nya slutsatser om varför Andréemännen dött fick därmed inte Broadbent. Han stannade vid uppfattningen om att de kunde ha drabbats av botulinförgiftning, den teori som då var den färskaste. (Broadbent 2000, 2009; Broadbent & Olofsson 2002.)

Hermeneutisk metod

Ytterligare ett sätt att analysera frågan om Andrée-expeditionens undergång stod pedagogikforskaren Per-Johan Ödman för. Han tog händelserna på Vitön som ett åskådningsexempel på hur man kan närma sig historiska frågor med hermeneutisk metod. Han underströk att humanvetenskaper inte söker kausalsamband på samma sätt som naturvetenskaper. I stället gäller det att rekonstruera ett skeende, så att det blir begripligt. Han försökte framför allt tränga in i hur männen på Vitön tänkt och upplevt sin situation de ödesdigra oktoberdagarna 1897. Vilka handlingsalternativ hade de sett framför sig? Han kom fram till att de känt hopplöshet särskilt efter det att Strindberg, av för oss okänd anledning, dött och begravts av de andra. Det var troligt att Andrée och Frænkel sedan begått självmord genom att ta opium för sedan aldrig vakna. (Ödman 1979, s. 67, 103–119.)

Kläder med rivskador

En avvikande uppfattning om dödsorsaken hade tidigt framförts. Den härrörde inte från någon forskare utan från en privatperson, Nils Strindbergs bror, bildhuggaren Tore Strindberg. Denne hade varit på plats när de tre kropparna och fynden från Vitön anlände till Tromsö 1930 och då identifierat sin bror. Han hade då lagt märke till att dennes kläder hade rivskador. Vidare hade Tore Strindberg, för att kunna göra teckningar till boken ”Med Örnen mot polen”, förhört sig om var i lägret som kvarlevorna och föremålen påträffats. Utifrån detta

META 2017-inlaga.indd 55 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

hade han tänkt sig att en björn överraskat och slagit ihjäl Nils, som varit försvarslös eftersom hans gevär låg i båten. Efter kamratens plötsliga död hade Andrée och Frænkel drabbats av en sådan chock att de i princip gett slaget förlorat. På några få timmar var Andrée-expeditionens öde beseglat, förmodade Tore Strindberg i en kort artikel i samband med tioårsminnet av upptäckterna på Vitön (Strindberg 1940).

Andrée-expeditionen fick ny aktualitet på 1960-talet genom två böcker av författaren P. O. Sundman: romanen ”Ingenjör Andrées luftfärd” och collaget ”Ingen fruktan, intet hopp”. (Sundman 1967, 1968.) Sundman såg Andrée som en självbedragare som innerst inne visste att ballongfärden aldrig skulle komma att lyckas (jfr. Wråkberg 1999). Böckerna var utgångspunkten för Jan Troells spelfilm ”Ingenjör Andrées luftfärd” från 1982. Bilden av expeditionen som ett förutbestämt fiasko cementerades ytterligare genom filmen. Men där förekommer intressant nog en isbjörnsattack som inte finns i Sundmans roman. Kanske är den tillagd för dramaturgins skull? (Troell gjorde senare också en dokumentär, ”En frusen dröm”, 1997.)

Vänliga isbjörnar

Isbjörnar lever främst på säl, har utmärkt luktsinne och att de lockas av det sälkött som kan förvaras i människors läger är inte underligt. Att isbjörnar kan döda människor var, allmänt sett, känt också på Andrées tid. Men i praktiken var man inte särskilt försiktig. Så här antecknar Andrée den 18 augusti 1897 t.ex. i dagboken:

> ”Medan vi sutto inne i tältet och Strindberg och Frænkel lagade till kvällsvarden och jag lagade mina kalsonger hörde jag ett buller utanför tältet och när jag så tittade i springan vid luckan fick jag se en björn alldeles invid näsan. Jag upphörde ej att sy utan sade blott: ’Se där ha ni en björn igen’ varpå Frænkel fick tag i ett av gevären (som händelsevis voro intagna i tältet för rengöring) och kröp ut. Björnen stod då några steg ifrån honom och tog sats för att anfalla men möttes av en kula, som fick honom att stupa död, sedan han tagit några steg. Vi fortsatte våra arbeten och vår supé, innan vi ens sågo åt kadavret, men när vi sedan betraktade djuret, funno vi att det var en stor hanbjörn, otvivelaktigt den vackraste av alla vi skjutit. Vi tog ut hjärna, njurar, tunga och några bitar i ryggen, inalles c:a 10 kilo, för att komplettera vår förråd av färskt kött.” (Andrée m.fl. 1930, s. 187)

Kan de tre männens brist på respekt för djuren tillskrivas ovana? Endast Andrée själv hade viss tidigare, om än begränsad, erfarenhet av Arktis. Men isvandring där man endast var hänvisad till sig själv var en ny erfarenhet för alla. Under de närmare tre månaderna på isen sköt de enligt egna noteringar tio eller elva isbjörnar. I dagboken kallade Andrée is-

META 2017-inlaga.indd 56 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

björnar för ”vandrande köttbodar” och ”polarforskarens bäste vän”. (Andrée m.fl. 1930, s. 196, 221.)

Litteraturvetaren Per Rydén, som författat ett stort arbete om vad han kallar berättelserna kring Andrée, drar slutsatsen att Andrée uppfattade isbjörnarna som vänligt sinnade. Man behövde inte ens jaga dem, eftersom de själva sökte sig till lägret, och var så stora måltavlor att man inte gärna kunde missa när man sköt. (Rydén 2003, s. 479–480.)

Då lägret upptäcktes och undersöktes 1930 vimlade det av björn där. Flera gav sig inte iväg trots skrämskott utan måste skjutas innan man vågade gå iland. Vid moderna expeditioner till Arktis sätter man upp larmstaket runt lägerplatsen, har hundar med, och beväpnad post dygnet om. När Umeåarkeologerna arbetade på Vitön fanns det gott om färska björnspår och också deras expedition var beväpnad.

Bea Uusma

Det visade sig så småningom att Tore Strindbergs tanke om en isbjörnsattack i kombination med det hermeneutiska arbetssättet à la Per-Johan Ödman, genom Bea Uusma (2013), ledde till gåtans lösning.

Uusma arbetade dels genom inlevelse, som hon skaffade sig genom att intressera sig för de tre männen i expeditionen och de många människorna kring dem. Hon försökte arbeta sig själv ”in i” expeditionen. Hon läste in allt, besökte alla deras platser och träffade deras sentida släktingar. Hon kompletterade också det centrala skriftliga källmaterialet genom att låta dechiffrera Nils Strindbergs stenograferade dagsboksbrev till fästmön, författade under isvandringen. Dessa har tidigare varit tillgängliga endast i utdrag eftersom de ansetts för privata för att publiceras. Hennes metod skaffade henne en förförståelse och riktning i sökandet.

Uusma studerade sedan dokumentationen av Vitölägret i minsta detalj. Hon gjorde en ny karta med fyndens utbredning med hjälp av en plan från undersökningarna 1930, foton från samma år och Umeåarkeologernas kartering från 2000. Hon upptäckte en del viktiga fel i tidigare beskrivningar. Andrée och Frænkel sägs i ”Med Örnen mot polen”, och de böcker som bygger på uppgifterna där, ha dött inne i tältet. Männen har ”insomnat vid varandras sida…och efter allt att döma har detta inträffat samtidigt” (Andrée m.fl. 1930, s. 250). Det visade sig inte stämma. Endast Frænkel dog inne tältet. Hans kängor var avtagna och han hade inga vantar på sig. Han hade heller inte sitt gevär i närheten utan det låg, liksom Strindbergs, i båten en bra bit från tältet. Denna var i sin tur surrad på Frænkels ouppackade släde. Andrée hade kängor, mössa och vantar på sig och dog beväpnad med sitt gevär, sittande utanför tältet, lutad mot en klippa. Utifrån denna kritiska granskning experimenterade Uusma med olika möjliga scenarier och händelseförlopp.

META 2017-inlaga.indd 57 6/5/2017 8:32:10 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

Bevarade föremål

Inlevelse hade fört Uusma till denna punkt i forskningen. Själv medicinare hade hon dessutom inga problem med att själv bedöma och hitta referenser i modern forskning till den rad av sådana förklaringar som tidigare lanserats. Också den bäst underbyggda medicinska hypotesen, den om botulinförgiftning från kött, kunde hon avskriva eftersom det varit för kallt på Vitön under dagarna då expeditionen vistades där för att sådana bakterier ska kunna växa till.

Nu vidgade hon perspektivet, till de bevarade föremålen från Vitön. Dessa hade först presenterades översiktligt i ”Med Örnen mot polen” 1930. De ställdes sedan ut för allmänheten i januari 1931 i Liljevalchs konsthall i Stockholm. Enligt katalogen var det 552 nummer (Fynden från Vitön 1931). Numera finns merparten i museet i Gränna, där en del är utställt.

Ett stort antal vardagliga fynd, däribland kläder och männens personliga persedlar, hade tillvaratagits utan att bli föremål för något egentligt forskningsintresse. En del av kläderna omkonserverades på 1970-talet (det var då Andrées naglar upptäcktes). Uusma gick igenom rapporter, foton före och efter konservering och intervjuade också konservatorn som gjort jobbet. Det visade sig att Strindbergs blå ytterkavaj hade haft stora skador med ojämna kanter, som då lagats. Nytt tyg hade sytts in. Kavajen var Strindbergs enda ytterplagg och att han haft den på sig när han dog verkar helt säkert. Någon hade tagit av honom den innan han begravdes, och den hittades hoprullad och ombunden med en rem.

I en låda på museet i Gränna hittade Uusma också männens underkläder. De som Strindberg begravts i hade fram till 1930 legat skyddade från djur under en stenpackning. Det vänstra benen på hans dubbla par långkalsonger (katalognummer 536 och 537 i museets samlingar) visade sig saknas. Kvar fanns en taggig kant med fem djupa inskärningar. Betydligt större än som efter en människohand. Som efter stora klor (fig. 5). Fyndet var avgörande.

Scenen för dramat

Med fyndet av de sönderrivna kläderna fick Uusma alla pusselbitar på plats. Hon var nu säker på att ha funnit gåtans lösning, men hade ännu inte själv varit i Andrées läger. Hon har försökt resa till Vitön tre gånger, privat som turist och med olika vetenskapliga expeditioner. Varje gång hade packis gjort det omöjligt att komma i land. Nu gjorde hon ett fjärde försök, som lyckades och kunde nu på själva scenen för dramat pröva sin bild av Andréemännens ödesstund.

Hon tänker sig att Strindberg och Frænkel håller på att samla drivved och lagt ifrån sig gevären för att ha händerna fria. Plötsligt dyker en björn upp och slår Strindberg till marken. Frænkel rusar till men får

META 2017-inlaga.indd 58 6/5/2017 8:32:11 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

Figur 5. Bea Uusma fann Nils Strindbergs kalsonger i en låda i Andréemuseets magasin. De bar spår av blod och hade tydliga rivmärken efter stora klor och blev det avgörande belägget för att hypotesen om en isbjörnsattack var riktig. Ur "Expeditionen. Min kärlekshistoria".

också han ett slag. Andrée skjuter och lyckas skrämma iväg djuret. Sedan begraver han Strindberg i en skreva. Också Frænkel dör snart. Andrée har sitt gevär, men ensam kan han inte hålla vakt hela vintern. Björnen kommer att komma tillbaka, liksom andra björnar. Inte heller skulle han, nästa sommar, ensam orka dra släden med tält och proviant. Det är oändligt långt till räddningen och ingen vet var han är. Han inser att han är dödens.

Material och frågor

När man tar del av Uusmas på inlevelse och materiella belägg baserade argumentation verkar slutsatsen isbjörnsattack nästan självklar. Svaret fanns i materialet och metoden var tydliga frågor till detta och sträng källkritik.

• Ingen hade tidigare gått igenom fyndmaterialet i magasinen ordentligt och inte heller använt obduktionsrapporten, där det visade sig också finns viktiga uppgifter om kläderna som de döda bar. Var knappar knäppta eller inte? Uppgifterna kunde Uusma utnyttja för att rekonstruera händelserna i lägret.

• Publicerade källor, även auktoritativa sådana, har brister. "Med Örnen mot polen" gavs t.ex. ut av Svenska sällskapet för antropologi och geografi men i allra största hast efter det att fynden gjorts. Att den innehåller en del fel är inte underligt. En vetenskaplig publikation planerades men kom aldrig till stånd. Vissa fel har fortplantat sig till senare litteratur. Uusma upptäckte detta och gick till primärkällorna.

Quick fix

• De olika medicinare som gjort förklaringsförsök har haft förkärlek för att lansera sina speciella diagnoser. Det är som de velat ha ett quick fix till gåtan. Trots att de inte haft några patologiska preparat att laborera

META 2017-inlaga.indd 59 6/5/2017 8:32:11 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

med, utan spekulerat utifrån hypoteser, kan den auktoritet som deras yrke innehar ha stått i vägen för andra idéer. Uusma hade kompetens att värdera uppgifterna.

• Ingen hade före Uusma vänt sig till källorna i syfte att rekonstruera en händelsekedja. Vilka spår är samtidiga? I vilken ordning har händelserna utvecklats? Arkeologen Broadbents frågeställning när han kom till Vitön var en annan. Han skulle försöka se om det i lägret, och främst genom att ta naturvetenskapliga prover, gick att få fram något om orsaken till Andréemännens död. Uusma löste å sin sida problemet innan hon kom till själva platsen. Besöket blev ett sätt att bekräfta inlevelsen.

• Var och en som vistas i Ishavet omges av isbjörn. Isbjörnar dödar människor. Uusma drog slutsatsen att Andrée faktiskt inte riktigt insåg hur farliga dessa djur kan vara. (Och det gjorde kanske heller inte vissa av de forskare som spekulerat i orsakerna till expeditionens undergång.)

Kulturvarelse

Rent allmänt kan man utifrån Vitöforskningens historia hävda att naturvetenskaplig och medicinsk sakkunskap inte ensamma kan leda till allsidig kunskap om människor och mänsklig verksamhet i det förflutna. Människan är en kulturvarelse och humanistisk ansats krävs. Men inte heller en sådan leder till målet om inte källmaterialet utnyttjas fullt ut och kritiskt. Detta förbiså Ödman i praktiken. Han stödde sig enbart på dokumentationen i ”Med Örnen mot polen”, uppgifter i Sundmans böcker och inte helt pålitliga andrahandskällor. Han hävdade att informationsmängden om expeditionens öde var starkt begränsad (Ödman 1979, s. 103–105). Därmed bortsåg han dels från att det kunde finnas opublicerat skriftligt material, dels att det fanns hundratals bevarade föremål som ingen undersökt. I en fotnot avvisade han dessutom också tanken på att männen blivit offer för isbjörn genom att hävda att ingen av kropparna bar spår av yttre våld (Ödman 1979, s. 116). Detta var inte alls riktigt eftersom t.ex. Strindbergs kranium i själva verket var losslitet från kroppen och att skelettdelar från alla tre vid obduktionen visade sig saknas. Ödmans analys blev därmed inte det skolexempel på hermeneutisk ansats, som han avsett. Det blev däremot Uusmas arbete. Sträng källkritik och förståelse för den materiella kulturens betydelse ledde henne till de sönderrivna kläderna i museimagasinet. Vad som inte gått att förklara på 80 år visade sig nu kunna gå att förstå. Gåtan var löst.

Tack till Noel Broadbent, Washington, som ställt foton från Vitön till mitt förfogande.

Rune Edberg är fil. dr och författare till den samtidsarkeologiska studien Vikingaskeppet Ormen Friskes undergång.
E-post: rune.edberg@comhem.se

META 2017-inlaga.indd 60 6/5/2017 8:32:11 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

Referenser

• Andrée, S. A., Strindberg, N. & Frænkel, K. 1930. Med Örnen mot polen. Stockholm.

• Broadbent, N. 2000. Expedition Vitön i Andrées spår. Populär arkeologi 4/2000. s. 19–22.

• Broadbent, N. D. 2009. From balooning in the Arctic to 10,000-foot runways in Antarctica: Lessons from Historic Archaeology. Smithsonian at the Poles. Contributions to International Polar Year Science. Ed. I. Krupnik et al. Washington, D.C. s. 49–60.

• Broadbent, N. D. & Olofsson, J. 2002. Archaeological investigations of the S. A. Andrée site, White Island, Svalbard 1998 and 2000. Umark 23, Arkeologisk rapport. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet.

• Granberg, P.-O. & Kjellström, R. 2001. Hypotermi troligaste orsaken till Andrée-männens död. Läkartidningen vol. 98 nr 5. s. 475–476.

• Fynden på Vitön. 1931. Minnesutställning över S.A. Andrée, Nils Strindberg och Knut Frænkel anordnad i Liljevalchs konsthall januari 1931. Liljevalchs konsthall katalog 90. Stockholm.

• Hempleman-Adams, D. 2002. I vindarnas våld. Med sikte mot Nordpolen. En modern äventyrare i Andrée-expeditionens spår. Stockholm.

• Kjellström, R. 1998. Några orsaker till Andrée-expeditionens undergång. Andrée och Arktis. Ett hundraårigt perspektiv. Ymer vol. 117. s. 26–38.

• Kjellström, R. 1999. Andrée-expeditionen och dess undergång – tolkning nu och då. The Centennial of S.A. Andrée's North Pole Expedition (red. U. Wråkberg). Stockholm. s. 44–55.

• Kjellström, R. 2009. Polarliv. Stockholm.

• Lundström, S. 1997. "Vår position är ej synnerligen god…" Andrée-expeditionen i svart och vitt. Stockholm.

• Personne, M. 2000. Andrée-expeditionens män dog troligen av botulism. Ny hypotes förklarar de mystiska dödsfallen. Läkartidningen vol. 97 nr 12. s. 1427–1432.

• Personne, M. 2001. Hypotermihypotesen kallnar vid granskning. Läkartidningen vol. 98 nr 5. s. 476.

• Rydén, P. 2003. Den svenske Ikaros. Berättelserna om Andrée. Stockholm.

• Strindberg, T. 1940. Teori om Andrée-expeditionens undergång. Ymer vol. 60. s. 229–230.

• Sundman, P. O. 1967. Ingenjör Andrées luftfärd. Stockholm.

• Sundman, P. O. 1968. Ingen fruktan, intet hopp. Ett collage kring S. A. Andrée, hans följeslagare och hans polarexpedition. Stockholm.

• Tryde, E. A. 1952. De döda på Vitön. Sanningen om Andrée. Stockholm.

• Uusma, B. 2013. Expeditionen. Min kärlekshistoria. (Illustrerad utgåva.) Stockholm.

• Wråkberg, U. 1998. Hundra år av historieskrivning kring S.A. Andrée och hans polarexpedition. Andrée och Arktis. Ett hundraårigt perspektiv. Ymer vol. 117. s. 60–76.

META 2017-inlaga.indd 61 6/5/2017 8:32:11 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48

• Wråkberg, U. 1999. Andrée's folly – time for reapprisal? The Centennial of S.A. Andrées North Pole Expedition (red. U. Wråkberg). Stockholm. s. 56–99.

• Ödman, P.-J. 1979. [Första uppl., tredje tr. 1986.] Tolkning förståelse vetande. Hermenutik i teori och praktik. Stockholm.

META 2017-inlaga.indd 62 6/5/2017 8:32:11 AM

Downloaded by 216.73.216.82 2026-11-11 14:21:48